

Kjell Espmark: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2003

Talare
Kjell Espmark
Poet

Datum
20 december 2003

Sven B.F. Jansson – mer bekant som Run-Janne – berättade en gång hur han blev uppringd av en man som sa sig ha vadat i en å en mörk augustikväll och lyst med en ficklampa i vattnet. ”Det gör detsamma vad jag gjorde i ån”, sa mannen. Det han ville berätta var hur han stannat under en bro för att ta sig ”en jäkel”. När han lutade huvudet tillbaka för att dricka kom lampan att lysa upp brovalvet och han upptäckte en sten med runskrift infogad i valvet. Denna styrketår under så säregna omständigheter ledde till fyndet av en runsten som annars kanske förblivit okänd.

Det finns några element i detta som den lyckosamma forskaren känner igen. Liksom den vadande i ån en mörk kväll är hon – eller han – ute efter något helt annat men har ett ögonblick hejdat sig, med den aktuella uppgiften vilande. Synvinkeln är oförutsedd, belysningen slumpartat annorlunda – och ögonen faller plötsligt på ett sammanhang de varit helt oförberedda på. Det är det fenomen som i sen tid döpts till ”serendipity”.

En liknande upplevelse väntade den svenske flanör som en kväll år 1985 stannade upp på en parisisk boulevard inför det skyltfönster där bokhandlaren lagt ut Torgny Lindgrens Ormens väg på hälleberget i dess franska språkdräkt, bok bredvid bok. Fönstret dominerades av en författare från Västerbotten, med hela hembygden mumlande i texten – och detta i ett land som bara ett par decennier tidigare kunnat förse sina bokpaket med stämpeln ”Taxe réduite pour la diffusion de la pensée française”, d.v.s. portot nedsatt för spridningen av den franska tanken. (Man tycker sig höra den tysta fortsättningen: ”...bland barbarerna.”)

Vår kvällsvandrare stannade i häpen begrundan. Hur kunde detta hända i ett land som sedan sekler sett sig som litteraturens nav? Vad flanören fått syn på var i själva verket ett fenomen man knappast uppfattat i hemlandet, den svenska våg

som på 80-talet drog genom det svårtillgängliga franska kulturlandskapet, en våg som ännu inte ebbat ut. En motsvarighet fanns faktiskt i Tyskland och inte heller där har intresset mattats. Men också en rad andra länder har uppmärksammat äldre och nyare svensk litteratur – alltifrån Kina, där en rad verk av Strindberg nu översattes direkt från svenskan av Li Zhiyi, till de forna öststaterna där man stannade också inför sentida svensk poesi. Ett närmare studium visar en häpnadsväckande bredd i genomslaget, från Selma Lagerlöf till Astrid Lindgren, från Jan Myrdal till Lars Norén, från Kerstin Ekman till P.O. Enquist, från Gunnar Ekelöf till Tomas Tranströmer, från Birgitta Trotzig till Katarina Frostenson, från Lars Gustafsson till Kjell Johansson. Denna lista, där Astrid Lindgren och Tranströmer tävlar om vem som är översatt till flest språk, kunde göras mycket lång.

Hur skall nu detta genombrott förklaras? Låt oss se på det franska området där linjerna kanske framträder tydligast. Marken var väl förberedd. Strindberg var en välkänd och aktad storhet. Flera än Michel Tournier kunde prisa Nils Holgerssons underbara resa som sin första stora litterära upplevelse. Pär Lagerkvist var ett väl etablerat namn, lanserat av ett par framträdande nordister vid Sorbonne och bekräftat av ett Nobelpris. Men det starkast lysande svenska namnet i skedet före genombrottet på 80-talet var nog Stig Dagerman, en formlig kultfigur vars böcker alla översatts till franska från 1956 och framåt och fått många hängivna läsare.

Det fanns alltså redan ett starkt brohuvud i Frankrike. Viktigt är att det också fanns en ny generation skickliga översättare med C.G. Bjurström som mentor. Det fanns samtidigt ett potentiellt intresse hos förlagen, från Gallimard till Actes Sud, från Denoël till Presses de la Renaissance.

Varför då detta breda genomslag? Och varför just då? Det verkliga svaret är att den svenska litteraturen under den närmast föregående tiden upplevt en guldålder som inte ofta uppmärksammats i de termerna i hemlandet. Vi brukar tala om en guldålder i tidigt 1800-tal, Tegnér's epok, och om en annan i sent 1800-tal. Men beteckningen kunde med samma rätt appliceras på den längre epok som sträcker sig från det senare 40-talet ett par decennier framåt. En rad äldre mästare, som Lagerkvist, Eyvind Johnson, Harry Martinson och Ekelöf, lade då fram sina tyngsta verk samtidigt som ett antal yngre författare, som Sara Lidman, Tranströmer, Delblanc och Enquist, publicerade sina första betydande böcker. I fråga om bredd och vitalitet är detta en lysande epok i vår litteratur,

vida överträffande vad man kunde vänta av en befolkning på 8–9 miljoner.

Men i allt detta överdåd sker ett urval som vi inte råder över. Vad är det som betingar den lyckosamma omplanteringen? Varför tog man i Frankrike till sig allt av Stig Dagerman medan Lars Ahlin inte väckte något större intresse? En förklaring är den litterära beredskap som fanns. I det land där Albert Camus' Främlingen intagit en viktig plats – och där en fläkt av Kafka drog genom inte bara detta verk – var Dagerman en författare som man omedelbart kände igen. Av honom vågade man låta sig ledas såväl in i svenska bröllopsbesvär som ut i tysk höst. Han lanserades dessutom av den litterära stjärnan J.M.G. Le Clézio. Lars Ahlin däremot skulle ha krävt en ingående introduktion, en orientering ena gången i förbedjarens identifikation, andra gången i en språklig demokrati som gav spårvagnsstäderskan tillgång till en hegelskt analyserande prosa. För sådant var den franska publiken helt oförberedd. Någon profet som skulle ha åtagit sig det tunga värvet fick Ahlin heller aldrig. Lanseringen stannade för hans del vid den relativt lättsmälta Kanelbiten.

En besläktad förberedelse fanns för P.O. Sundmans Expeditionen som inte svarade illa mot förväntningarna hos läsarna av le nouveau roman. Till yttermera visso var det en av den nya romanens koryféer, Michel Butor, som gick i bräschen för Expeditionen med ett engagerat förord när boken kom 1965 på Gallimard i serien Du monde entier. Förlaget följde upp framgången med ytterligare fem verk fram till 1980.

Marken kunde sägas vara väl förberedd också för Birgitta Trotzig. Med början i De utsatta utgav Gallimard fem romaner 1963–77, långt innan Dykungens dotter 1988 faller in i den svenska vågen. Det intensiva mörkerseendet och nerskrivningen till de obönhörliga villkoren kunde appellera till en sensibilitet som spänner från Bernanos' svarta universum till Becketts bild av mänsklig utsatthet.

Men det är inte alltid en fråga om igenkännande. Det kan faktiskt vara tvärtom. Hubert Nyssen, skaparen av det vitala förlaget Actes Sud nere i Arles, tillfrågades på 90-talet varför han stannat inför just de svenska författarna. Hans svar är lite oväntat. Inför en ny fransk bokhöst visste han precis vad han kunde emotse för romanens del. Där fanns inte de berättare som han sökte – och tidigare funnit i den latinamerikanska boom som nu tycktes i avtagande. Han hade vänt sitt intresse mot de svenska författarna eftersom de, till skillnad från

de sentida franska, kunde konsten att berätta. Här har vi bakgrunden till satsningen på Torgny Lindgren och Göran Tunström, i båda fallen representerade med ett tiotal verk. Initiativet – som fullföljdes med bl.a. Lars Gustafsson, Kerstin Ekman och P.O. Enquist – fick också gott genomslag. Lindgrens *Bat Seba* erövrade sålunda det åtrådda Prix Fémina och Carl-Henning Wijkmarks *Dressinen* har som enda svenska roman tagits upp i det populära TV-programmet *Apostrophes*. Detta 80-talsintresse för de svenska berättarna gynnade också Stig Larsson. Presses de la Renaissance utgav 1986–91 fyra av hans romaner med början i *Autisterna*.

Men till dessa förklaringar skall läggas ännu en. Lika viktig som C.G. Bjurström m.fl. varit på fransk botten är den entusiasm som från vår sida outtröttligt arbetat för att lansera svensk litteratur på en tungarbetad utländsk marknad. Den entusiasmen har för senare tid ett namn: Agneta Markås. Hennes insats under tre decennier har givit en rad författare en ny publik ute i världen. Nota bene Norstedtsförfattare – men inte bara; hon lär ha lagt ett gott ord även för Göran Tunström och andra.

Dessa observationer har viss giltighet beträffande det svenska undret i Tyskland, med en spännvidd från Wijkmark till Lars Andersson. Lars Gustafssons genomslag hos den tyska publiken – på internet hittar vi ett 40-tal titlar – sammanhänger liksom Dagermans och Sundmans franska framgångar med att hans verk svarat mot de litterära förväntningarna men också på den draghjälp han liksom de fått av en befryndad kollega, nu Hans-Magnus Enzensberger. Den filosofiska accenten tillhör de kulturella likheter som underlättat igenkännandet.

Men också fascinationen inför det helt avvikande – den vi såg hos Hubert Nyssen – spelar in på det tyska språkområdet. Henning Mankell, som efterträtt paret Wahlöö på den internationella marknaden, har en hängiven publik i Tyskland. Redan före sommaren hade han där sålt 11 miljoner böcker. Man har sett en förklaring i att Mankell satt in sina kriminalgåtor i ett kyskt svenskt välfärdssamhälle, en tydligen välgörande kontrast till genrens sedvanliga lokalisering.

I fråga om en annan svensk författare med bred tysk kontaktyta, Marianne Fredriksson, har en tysk kritiker förklarat den exceptionella framgången med att hon gärna rör sig i en irrationell idévärld som publiken längtat efter men som de

tyska författarna inte vågat sig in i efter andra världskriget. Därmed har han naturligtvis inte velat kasta någon brun skugga över Marianne Fredriksson, bara velat poängtera att hon med sin svenska bakgrund haft en frihet de tyska kollegerna saknat.

Ett fenomen för sig är Björn Larsson som gjort stor succé i Tyskland, Frankrike och Italien med böcker som rönt liten uppmärksamhet på de svenska kultursidorna. De har svarat mot många förväntningar på god berättarkonst och lyckats leta sig än till den franska presidentens nattduksbord, än till ett eftertraktat italienskt pris.

På den anglosachsiska bokmarknaden är situationen en helt annan. Där har mistänksamheten mot den svenska litteraturen varit stor. Till och med Strindberg har haft skenet emot sig; den avväjande rubriken har lytt ”Swedish gloom”. Därtill kommer skepsis visavi samhällskritisk berättarkonst. Att Ingmar Bergmans böcker – i första hand hans filmmanus – lyckats bryta det amerikanska motståndet kräver ingen förklaring. För att Reidar Jönssons *Mitt liv* som hund skulle ta sig in på den amerikanska marknaden krävdes mycket riktigt att boken först uppmärksammats som film. I övrigt har bara några enstaka författare lyckats beveka förlagen i USA, Lars Gustafsson, Kerstin Ekman, Torgny Lindgren, Majgull Axelsson och nu senast Mikael Niemi. Det är symptomatiskt att Kerstin Ekmans största amerikanska framgång är *Blackwater* (alltså *Händelser vid vatten*) med dess kriminalintrig. Den som verkligen lyckats på den amerikanska marknaden är just en företrädare för den polisära genren, Henning Mankell. Den svenska poesins – läs Tranströmers – ställning i USA är en sak för sig; helt beroende av det lilla förlagets dödsföraktande satsning.

Också den brittiska marknaden är svårbearbetad men kanske inte i lika hög grad. Kerstin Ekman, Torgny Lindgren, Agneta Pleijel och Sigrid Combüchen har mottagits väl och nu senast har P.O. Enquists *Livläkarens besök* fått ett stort engelskt pris efter att tidigare ha hyllats på liknande sätt i Tyskland och fått ett entusiastiskt gensvar i Frankrike. Till de senaste engelska romanförvärven hör Carola Hanssons *Steinhof* och Ellen Mattsons *Snö*. Av särskilt intresse är att Lars Norén, som tidigare varit uppburen på tyska och holländska scener, nu mötts av applåder i London för pjäsen *Blod*, det första verk av en samtida svenska dramatiker som uppförts i West End. Hos regissören, James Macdonald, finner vi en välbekant reaktion: Norén tillför mycket som brittiska

dramatiker idag inte erbjuder.

Det märkliga är att den svenska litteraturens framgångar utomlands omfattar också författare som fått vänta länge. Numera kan vi höra Bellman sjungas på en rad språk, inkl. ryska, medan Almquists Drottningens juvelsmycke i engelsk och fransk dräkt prisas som den europeiska romantikens kanske yppersta roman. En heroisk amerikansk översättare, Judith Moffett, har rentav lyckats göra en rad äldre svenska poeter, med den akustiska praktens hjälpligt bevarad, tillgängliga för engelskspråkiga läsare. Också Hjalmar Söderbergs Doktor Glas har blivit en stor framgång i sin anglosachsiska skepnad. Kunde då den svenskt krumelurige Hjalmar Bergman tänkas appellera till en fransk publik? Tanken svindlar. Men i själva verket har förlaget Elan satsat på sex verk av Hjalmar Bergman, en serie inledd med Hans nåds testamente. Det vi uppfattar som lite exklusivt svenskt smugglas här in längs det redan bekantas stigar – Hjalmar Bergman lanseras med andra ord som en svensk Balzac.

Att en högklassig men smal svensk litteratur på det sättet fått stort genomslag i en rad länder i senare tid får dock inte dölja att de kvantitativa framgångarna i regel tillkommit den ofta högt kvalificerade men starkt publiktillvända litteraturen, barnboken och polisromanen.

I en hårdnande marknadsekonomi finns en uppenbar risk för att den smala litteraturen på sikt kommer i en allt besvärligare situation. Det är lärorikt att se hur man på danskt håll hanterat problemet. Med en massiv lansering i 100 000-kronorsklassen lyckades man etablera Peter Høegs Smilla i det motsträviga USA – och Ib Michael och Carsten Jensen kunde sedan följa med genom bräschan.

Det krävs i själva verket en betydande insats för att vår litterära export inte skall stanna vid det mest säljbara. Det är signifikativt att det första framförandet av svensk samtidsdramatik i London blev möjligt genom en samfinansiering från den svenska ambassadens sida. Under en lång följd av år har Svenska Institutet på ett beundransvärt sätt stött översättning och utgivning utomlands av svenska författare i ständig kamp mot otillräckliga anslag. För närvarande utgår från kulturdepartementet 750 000 kr för ändamålet, ett i sammanhanget mycket blygsamt belopp. Det är faktiskt lägre än det bidrag denna akademi varje år ger åt utlandslanseringen av svensk litteratur. (Som exempel på den verksamheten kan nämnas det fleråriga stödet till den mycket vackra utgåvan av Gunnar Ekelöf på tyska, som översättaren Klaus-Jürgen Liedtke ombesörjt i samarbete

med förlaget Kleinheinrich.)

Trots att Svenska Institutet tillskjutit medel från sitt UD-anslag för att klara den aktuella uppgiften har man nu nödgats kvotera så att stöd utgår företrädesvis till verk av författare som inte tidigare finns representerade på språket i fråga. Det vällovliga stödet till nykomlingarna kan således innebära att framstående författare, som haft otur att redan introduceras, får stå tillbaka. Bättre kan krisen knappast belysas.

Frågan är hur mycket tröst vi kan hämta i Internationella kulturutredningen, som Ingrid Dahlberg lade fram för ett par dagar sedan. Här föreslås bl.a. ett internationellt litteraturcentrum inom Statens kulturråd, med sikte på översättning och främjande av svensk litteratur i utlandet. Men långt viktigare än formerna är ekonomin. Utredningen noterar lakoniskt att verksamheten har mindre resurser än ”exempelvis sin motsvarighet i de nordiska grannländerna”. Detta är anmärkningsvärt. Utlandslanseringen av vår litteratur bör självfallet tilldelas ett belopp som dels svarar mot värdet i det vi har att förmedla, dels kan göra denna kvalificerade export ekonomiskt konkurrenskraftig. De ansvariga måste inse att de i internationella sammanhang inte kan få ett värtaligare rekommendationsbrev än vår moderna litteratur.

Men för ett nytänkande på den kanten krävs kanske ett ögonblick av illuminerad insikt. Törs man hoppas på att våra politiker drabbas av en plötslig klarsyn, av det slag vår upptäckare nyss fick erfara när han vadade med sin ficklampa i en å en mörk augustikväll?

Taggar

2000-tal, 2003, Författare, Man, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/kjell-espmark-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2003>